

Oadjebas mánnávuohhta, sihkkaris boahhteáigi

NAČ mánáide ja nuoraide riektesihkarvuođa birra mánáidsuodjalusas

Sisdoallu

Kapihtal 1

Mii, geat, manne? 6

Mii lea dát?	7
Maid galgá Lávdegoddi bargat?	9
Maid sáhhtá Lávdegoddi evttohit?	11
Mii lea mánáidsuodjalus ja maid bargá dat?	12

Kapihtal 2

Mánáid rievttit (vuoigatvuođat) 17

Mánát berrejit meannuduvvot vuoiggalaččabut	18
Mánáidovddasteaddjiortnet (Barnerepresentantordning) (BRO) ...	19
Oasehasvuoigatvuođat mánáide 12 jagi rájes	22
Minoritehtamánáid rievttit	23

Kapihtal 3

Mánáidsuodjalusa mearrádusat 24

Mearrádusat iskan-áššiin	28
Mearrádusat go mánát eaktodáhtolaččat fárrejit eret ruovttus	30
Mearrádusat fáhkkadoaimmaid hárrái	31
Nammagotti ja duopmostuolu mearrádusat	33
Geavahit áššedovdiid go juoga galgá mearriduvvot.....	36

Kapihtal 4

Doaibmajut go mánná ii oro iežas ruovttus 37

Máná ja bearraša vuoigatvuohta beassat ovtastallat ja ovttas fas orrut	38
Biebmoruoktu	40
Institušvdna	41
Go mánná ii sáhte ruoktot šat fárret	43
Buorre lávki ollesolbmoeallimii	44

Kapihtal 5

Systemat mat buoridit

riektesihkarvuođa ja kvalitehta 46

Vuohki movt mánáidsuodjalus doaibmá suohkaniin	48
Vuohki movt mánáidsuodjalus ovttasbargá earáiguin	50
Vuohki movt stáhtahálddašeaddji bearráigeahččá mánáidsuodjalusa	52
Mánáidsuodjalusbargiid ovdalgihtii dohkkeheapmi?	53
Vuohki movt mánáidsuodjalusas sáhtta olahit eambo rabasvuođa	54
Dutkan – Dat maid mii diehtit mánáidsuodjalusa birra ja mas dárbbášit eanet dieđuid	55

Buot mánáide Norggas!

Jus mánáin ii leat buorre dili ruovttus, de galget mánát oažžut veahki buoridit iežaset dili. Mánáin galgá leat buorre bajásšaddan ja galget oažžut veahki go dan dárbbasit, beroškeahttá geat sii leat, gos sii orrot ja geainna sii orrot.

Stuoradiggi ii lean sihkar ožžot go mánát ja bearrašat geat dárbbasit veahki, doarvái veahki mánáidsuodjalusas, ja bivde mánáidministara Kjell Ingolf Ropstad gávnnaht eambo dan birra. Mánáidministtar jearai dasto mus sáhtán go mun jođihit lávdegotti man bargun lea iskat ožžot go mánát Norggas dakkár veahki go dárbbasit. Lágas čuožžu ahte ollesolbmot galgat fuolahit mánáide oadjebasvuoda, ráhkisvuoda, ipmárdusa ja áddejumi.

Ovttas olu eará hárvánan ja čeahpes olbmuiguin leat mii dál čállán raportta – NAČ (dárogiillii NOU) – mas leat min árvalusat dasa mii sáhtášii leat buoret mánáide geat dárbbasit veahki, ja sin bearrašiidda. Mii leat ráhkadan sierra raportta mánáid váste, mas lea min barggu čoahkkáigeassu, nu ahte buot mánát besset diehtit maid lávdegoddi áiggošii rievdadit dahje nuppástuhttit. Dát raporta maid juste dál logat, lea áibbas vuosttaš NAČ (NOU) mánáide!

Mii leat atnán dehálažžan ahte mánáid vuoigatvuodát váldojuvvojit bures vuhtii. Mun áiggun erenoamážit deattuhit ahte buot mánáin geat eai sáhte ruovttus orrot, galget leat veahkkeolbmot geaid bargun lea álo doarjut ja veahkehit mánáid. Dan ortnega leat mii gohčodan Mánáidovddasteaddjiortnegin (mii dárogiillii maiddái gohčoduvo oanehis namain BRO). Mii lohkat maiddái ahte buot mánát mánáidsuodjalusas galget oažžut vejolašvuoda sihtat ođđasis árvoštallat ášši jus sin mielas eai leat ožžon doarvái buori veahki.

Oadjebas ja buorre fuolahus bearrašis lea dehálaš mánáide, ja mii ipmirdit ahte mánáid bearašeallin ferte suodjaluvvot vel eambo nu ahte mánáin sáhttá leat oadjebas ja buorre bearašeallin go orrot iežaset váhnemiiguin, dahje go orrot biebmoruovttuin dahje institušuvnnain.

Mii geat leat bargan dáinna leat deaivan olu fiinna ja duostilis mánáid geat leat midjiide muitalan movt mánáidsuodjalus lea sin mielas, ja maid sii oaivvildit galggašii eará ládje dahkat. Mii leat lohkan buot maid leat gávdnan mánáid vásáhusaid birra, ja mii leat ieža jearahallan mánáin maid sii oaivvildit. Dan bokte leat mii ožžon dehálaš dieđuid go galggaimet iežamet árvalusaid hábmet, ja mii giitit buohkaid geat leat veahkehan. Olu giitu!

Váhnemat leat maiddái muitalan movt sii leat vásihan mánáidsuodjalusa, ja dat lea leamaš midjiide hui dehálaš gullat, ja mii leat maiddái lohkan olu dutkamiid ja eará dieđuid. Dasa lassin leat mii ožžon oaiviliid ja dieđuid olu čeahpes ja berošteaddji olbmuid geat barget mánáidsuodjalusas ja geat máhttet olu.

Min árvalusat galget dál sáddejuvvot buohkaide Norggas geat dihtet ja máhttet juoidá mánáid birra geat dárbbášit veahki, vai beassat gullat maid sii jurddašit min árvalusaid birra. Ja buot mánát geat háliidit, sáhttet maid sáddet iežaset oaiviliid.

Dasto galgá ráđđehus jurddašit min árvalusaid birra ja árvvoštallat daid. Loahpas lea Stuoradiggi – gos leat álbmoga ovddasteaddjit – mii mearrida mii galgá dahkkojuvvot.

Giitu UNICEF Norge ja Agnete Bersvendsenii geat leat ráhkadan dán čoahkkáigeasu lávdegotti ovddas ja giitu maiddái UNICEF Norge nuoraidráđđái go lehpet lohkan árvalusa ja addán rávvagiid. Giitu Inger-marie Oskal ja Inger Anna Eira-Andersson dán čállosa sámegillii jorgaleami ovddas.

Váimmolaš dearvuodát,

Marit Skivenes

Lávdegotti jodíheadđji, Professor Bergen Universitehtas

Kapihtal 1
**Mii,
geat,
manne?**

Dán kapihttalis geahččalit **mii** čilget mii dát čálus lea, **gean** birra dat lea, **manne** dat lea čállojuvvo ja **masa** dat galgá viidáseappot adnot.

Mii lea dát?

Dát lea Norgga almmolaš čielggadeapmi, ja oaniduvvo sámegillii NAČ (ja dárogillii NOU). NAČ dahje NOU lea raporta dan birra movt juoidá sáhtá buorebut bargat Norggas. Dat sáhtá leat skuvlla, eanandoalu, trafihka dahje eará birra.

Dát raporta lea mánáidsuodjalusa birra. Ráđđehus vállje áššedovdiid geat ovttas galget čállit NAČ:id ja NOU:id.

NAČ/NOU mánáidsuodjalusa birra lea ožžon nama «Oadjebas mánnávuolta, sihkkaris boahteáigi» ja lea NAČ/NOU nr 7 jagis 2023. Danne čállojuvvo ná NAČ 2023:7 (NOU 2023: 7).

Dan leat čállán 14 áššedovdi geain lea iešguđetlágan oahppu ja máhttu, ja dat lea dehálaš vai mii beassat diehtit movt Norgga mánáidsuodjalus sáhtá šaddat buoret sihke mánáide ja váhnemiidda. Áššedovdit leat guokte jagi bargan NAČ/NOU-raporttain ja raporttas gohčoduvvojit sii *Lávdegoddin*.

Dat maid dál logat lea NAČ/NOU mánáide, vai manát maid besset lohkat maid Lávdegoddi oaivvilda ferte dahkkojuvvot vai mánáid rievttit nannejuvvojit. Okta riekti lea ge ahte manát galget beassat oažžut dieđuid mat leat heivehuvvon sidjiide.

Go ráđđehus lea ožžon NAČ/NOU, de sáddejuvvo dat gulaskuddamii, mii mearkkaša ahte buohkat geain sáhhtá leat juoga dehálaš dadjamuš dan birra, ožžot vejolašvuoda dahkat dan. Dábálaččat lávejit ollesolbmot sáddet iežaset oaiviliid, muhto manát maid sáhhtet. Dasto bargá ráđđehus viidáseappot árvalusaiguin maid olbmot leat sádden. Go leat geargan dainna, de ráđđehus árvala maid Stuoradiggi galggašii mearridit. Stuoradiggi, gos leat olbmot geat leat válljejuvvon mearridit Norgga lágaid, galgá dasto loahpalaččat mearridit maid sii dahket árvalusaiguin.

Háliidat go don mitalit iežat oaivila?

Lávdegotti NAČ/NOU sáddejuvvo gulaskuddamii go ráđđehus lea ožžon dan. De lea moadde vahkku áigi goas buohkat Norggas besset dieđihit maid sii oaivvildit čállosa ja evttohusaid birra. NAČ/NOU ja čilgehusa dasa movt don sáhtát oaiviliid sáddet, gávnnat dáppe: www.regjeringen.no/se/id1763

Mánát sáhhtet iežaset oaivila dadjat njuolga ráđđehussii, ja dasa sáhhtá oažžut ollesolbmot veahki. Sáhtát maiddái mitalit iežat oainnu muhtin organisašuvdnii, ovdamearkka dihte dáidda: UNICEF, Mánáidáittardeaddji, Redd Barna dahje mánáidsuodjalusmánáid riikkasearvá (Landsforeningen for barnevernsbarn).

Maid galgá Lávdegoddi bargat?

Lávdegoddi lea ožžon barggu Ráđđehusas. Dat gohčoduvo mandáhttan. Mandáhtta lea meastta golbma siiddu guhku čálus, ja Lávdegoddi galgá bargat dan maid Ráđđehus sihtá.

Lávdegotti bargun lea leamaš gávnnahit movt mánáidsuodjalus sáhtta buorebut geahččat bearrái mánáid ja váhnemiid rivttiid. Ovdamearkka dihte:

- ▶ Movt mánáidsuodjalus oahpásmuvvá mánáiguin ja sin bearrašiiguin.
- ▶ Movt mánáidsuodjalus fuolaha ahte mánát ja váhnemat ožžot dieđuid.
- ▶ Movt mánáidsuodjalus fuolaha ahte mánát ja váhnemat besset leat mielde mearrideame.
- ▶ Movt mánáidsuodjalus fárreha mánáid eret ruovttus rievttis ja vuoiggalaš vuogi mielde.
- ▶ Movt mánáidsuodjalus fuolaha ahte mánáin geat eai oro iežaset ruovttus lea buorre dilli.

Dat mearkkaša ahte Lávdegoddi galgá gávnnahit maid sáhtta buorebut dahkat, ja danne ii čále Lávdegoddi NAČ:s/NOU:s dan buori barggu birra maid mánáidsuodjalus bargá.

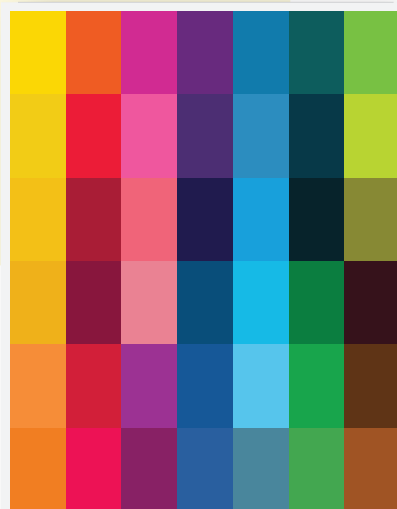
Vaikko sii geat leat mielde Lávdegottis leat ekspearttat, de sii datte eai leat ekspearttat das movt lea Leahkit mánnán dál. Eai ge sii dieđe movt mánáid mielas lea dat veahkki maid ožžot mánáidsuodjalusas. Danne lea Lávdegoddi jearahallan mánáid geat leat ožžon veahki mánáidsuodjalusas. Mánát leat muitalan movt mánáidsuodjalus galggašii sin mielas bargat, vai veahkki šaddá nu buorre go vejolaš.

Lávdegoddi lea maiddá ságastallan váhnemiiguin geain lea leamaš dahkamuš mánáidsuodjalusain, ja sii lea ságastallan singuin geat barget mánáidsuodjalusas. Dan leat sii dahkan vai besset gullat mii sin mielas lea dehálaš dan barggus maid mánáidsuodjalus bargá ja maid berrešii rievdadit. Lávdegoddi lea maid ságastallan eará ekspearttaiguin Norggas ja eará riikkain vai sáhttet buoremus evttohusaid ráhkadit.

Mánáidkonvenšuvdna lea soahpamuš mas daddjo ahte buot mánáin galget leat rievttit (vuoigatvuođat), ja ahte ollesolbmot galget veahkehit mánáid oažžut dáid vuoigatvuođaid ja rivttiid. Vuoigatvuohta ja riekti leat juoga maid don galggat oažžut dahje galggat beassat dahkat. Dan ii sáhte oktage váldit dus eret.

Vuoigatvuohta ja riekti lea ovdamearkka dihte ahte buot mánáin galgá leat oadjebas ja buorre dilli. Mánát galget oažžut ráhkisvuođa, fuolahusa, borramuša ja biktasiid, ja sii galget beassat stoahkat ja vázzit skuvlla. Jus šaddet buohccit, de galget oažžut veahki. Ii oktage oaččo baháid bargat mánáid vuostá, ii ge vahágahttit mánáid. Buot mánát galget suodjaluvvot.

Eará dehálaš vuoigatvuohta dahje riekti lea *mielváikkuheapmi*. Dat lea máná riekti dadjat iežas oaivila, gullojuvvot ja diehtit mii dáhpáhuvvá. Dat guoská buot áššiide máná birra. Dát lea dehálaš riekti, danne go máná ferte beassat leat mielde mearrideame jus juoga galgá dáhpáhuvvat su eallimis.

Mánáidkonvenšuvdna

Maid sáhttá Lávdegoddi evttohit?

Go leat ságastallan buohkaiguin geat máhttet juoidá mánáidsuodjalusa birra ja lohkan Norgga ja eará riikkaid dutkamiid, de lea Lávdegoddi čilgen makkár váttisvuođaid lea dárbu čoavdit. Lávdegoddi lea dasto ráhkadat čoavddusevttohusaid. Lávdegoddi lea NAČ/NOU raporttas evttohan guđa lágan čovdosiid:

- ▶ Ahte ráhkaduvojit ođđa lágat dahje njuolggadusat dasa movt mánáidsuodjalus galgá bargat.
- ▶ Ahte ráhkaduvojit rávvagat dasa movt mánáidsuodjalus sáhtášii buorebut bargat.
- ▶ Ahte ráhkaduvo juoga áibbas ođas, ovdamearkka dihte ođđa ortnet mii lea dušše mánáid várás.
- ▶ Ahte rievdaduvo gii sáhttá maid ge bargat.
- ▶ Ahte dutkojuvo eambo ja čohkkejuvo eambo máhttu
- ▶ Guorahallat áššiid maiguin Lávdegotti mielas livččii dárbblaš bargat, muhto mat leat dakkár áššit maiguin Lávdegoddi ii galgan bargat.

Mánáidsuodjalusláhka lea láhka mii suodjala mánáid ja fuolaha sin rivttiid (vuoigatvuođaid). Lágas leat olu mearráduusat maid sihke mánáidsuodjalus ja earát galget čuovvut. Mánáidsuodjalusláhka lea ráhkaduvon mánáidkonvenšuvnna vuođul.

Mánáidsuodjalusláhka dadjá makkár rievttit mánáin leat jus dárbbášit veahki, maid lea vuoiggalaš dahkat ja mii de galgá dáhpuhuvat jus juoga lea boastut. Ovdamearkka dihte dadjá mánáidsuodjalusláhka ahte mánát fertejit oažžut rievttis veahki rievttis áigái.

Mii lea mánáidsuodjalus ja maid bargá dat?

Buot Norgga gielddain ja suohkaniin lea mánáidsuodjaluskantuvra, mii gohčoduvo **mánáidsuodjalusbálvalussan**. Juohke dakkár kantuvrras barget mánnga ollesolbmo. Sii fuolahit ahte mánáin, nuorain ja sin bearrašiin lea nu buorre dilli go vejolaš. Dat galget veahkehit, fuolahit ja suodjalit mánáid geat dan dárbbáhit.

Buot mánáin galgá leat oadjebas ja buorre dilli, muhto muhtomin dárbbáhit mánát ja bearrašat veahki. Dalle sáhtttá mánáidsuodjalus veahkehit.

Mánát sáhttet deaivvadit mánáidsuodjalusain jus muhtin lea imaštallagohtán makkár dilli mánás lea ruovttus. Dat sáhtttá lea skuvla, dearvvašvuodadivššár dahje doavttir mii lea juoidá vávján. Mánát sáhttet maid ieža bivdit veahki, dahje soitet váhnemat, áhkku, áddjá dahje ránnjá dahkat dan.

Buohkat sáhttet dieđihit mánáidsuodjalussii jus jáhkket mánás ii leat buorre dilli. Go muhtin dieđiha mánáidsuodjalussii, de sáhtttá dat gohčoduvvot **vuorjašupmin** (dárogiillii **bekymringsmelding**).

Iskan

Go mánáidsuodjalus oaivvilda ahte sii soitet sáhttit veahkehit máná ja su bearraša, de álggaha mánáidsuodjalus juoidá maid sáhtta gohčodit *iskan*.

Iskan lea go mánáidsuodjalus áigu gávnnahit ahte dárbbáša go mánná dahje bearraš veahki, ja makkár veahki dárbbahivččii. Sii dárbbášit buorebut oahpásmuvvat mánáin ja bearrašiin. Dalle sáhtta mánáidsuodjalus fitnat guossis, humadit (háleštit) mánáin ja váhnemiiguin. Dan dahket nu dárkilit go vejolaš, muhto seammás nu várrogasat go vejolaš.

Iskan čađahuvvo danne vai mánáidsuodjalus buorebut ipmirda (ádde) makkár veahki mánná ja bearraš sáhtta dárbbášit.

Mánáidsuodjalus sáhtta iskat váikko mánná ja váhnemat eai háliidivčče ge. Dat lea danne go mánáidsuodjalus ferte áibbas sihkkarit diehtit dárbbáša go mánná veahki vai ii. Jus mánná dárbbahivččii veahki, muhto ii oaččo, de sáhtta dat leat vahágin mánnái. Go mánáidsuodjalus iská bearraša vaikko mánná ja váhnemat eai háliit dan, de sáhtta dat dagahit streassa, moivvi ja váivvi. Mánáidsuodjalus galgá liikká fuolahit ahte mánás ja bearrašis lea nu buorre dilli go vejolaš.

Veahkkedoaimmat

Jus mánná ja bearraš dárbbáša, sáhttet sii oažžut veahkkedoaimmaid ruovttus.

Veahkkedoaimma sáhtta leat ahte váhnemat ožžot rávvagiid. Muhtomin dárbbášit váhnemat veahki oaidnit makkár fuolahusa ja ráhkisvuođa mánná dárbbáša. Dalle sáhtta mánáidsuodjalus rávvet váhnemiid das movt sii sáhttet mánnái addit dan fuolahusa ja ráhkisvuođa man mánná dárbbáša. Eará háviid dárbbášit váhnemat ruhtaveahki, nu ahte mánná beassá searvat astoáiggedoibmii. Mánáidsuodjalus veahkeha olu eará ládje maid.

Fárret eret ruovttus

Muhtomin oaivvilda mánáidsuodjalus ahte mánás lea beare váttis dilli ruovttus. Nu váttis ahte mánnái lea heittot orrut doppe. Dalle sáhtta gártat nu ahte mánná ii šat beasa orrut ruovttus. Muhtomin ferte máná sirdit hui jođánit, ja dalle sáhtta dan gohčodit *fáhkkasirdimin*. Eará háviid sáhtta ádjánit veahá guhkit, ja ferte eanet plánejuvot ovdal go mánná fárrre.

Go mánná fárrre eret ruovttus, de eatnasat fárrrejit *biebmoruktui* ja muhtimat fárrrejit *institušvdnii*.

Mii lea biebmoruoktu?

Biebmoruoktu lea bearaš geat háliidit fuolahit mánáid geat eai sáhte orrut ruovttus. Muhtomin sáhtta biebmoruoktu leat muhtimiid luhtte geaid mánná dovda. Eará háve lea biebmoruoktu olbmuid luhtte geaid mánná ii dovdda ovdalaččas.

Mii lea institušuvdna?

Institušuvdna lea báiki gos eanet mánát ja nuorat sáhttet orrut ja oažžut veahki jus ruovttus lea váttis. Muhtimat orrot doppe moadde mánu ja earát ges máŋga jagi. Dat bohtá das mii mánnái lea buoremus.

Gávdnojit máŋga diekkár institušuvnna Norggas. Juohke dakkáris barget máŋga ollesolbmo. Sin bargun lea fuolahit ja veahkehit mánáid geat orrot doppe. Ovdamearkka dihte galget fuolahit mánáide borramuša, oadjebas oadđenlanja ja ahte mánát besset skuvlla vázzit. Jus muhtin nuorra dárbbáša veahki heaitit narkotihkain, de veahkehit dainna maid.

Sáhttet leat iešguđetlágan sivat dasa go mánát eai sáhte ruovttus orrut. Ovdamearkka dihte jus váhnemat eai beroš doarvái mánás, jus huškot, cábmet dahje eará ládje vahágahttet máná. Muhtin váhnemat atnet narkotihkaid, ja de eai soaitte nagodit fuolahit iežaset máná.

Eará háve fertejit mánát fárret eret ruovttus jus mánná dárbbáša eambbo veahki go váhnemat nagodit addit. Ovdamearkka dihte jus váhnemat atnet narkotihkaid ja dárbbášit veahki heaitit dainna.

Lea nammagoddi mii mearrida

Mánát berrejit orrut ruovttus iežaset váhnemiiguin. Dat lea mánáid ja bearrašiid riekti – beassat orrut ovttas. Mánáidsuodjalus sáhttá **árvalit** ahte máná berre fárret eret ruovttus. Mánáidsuodjalus ii sáhte gal mearridit dan. Lea **Mánáidsuodjalus- ja dearvvašvuodanammagoddi** mii mearrida. Dan mii gohčodit **nammagoddin**, go dat lea álkit sátni.

Nammagottis leat dábálaččat golbma olbmo geat mearridit. Okta sis lea láchkačeahppi, okta lea mánáidekspearta, ja okta lea dábálaš olmmoš. Sii galget guldalit máná oainnu, ja váhnemiid ja mánáidsuodjalusa oainnu go juoga hui dehálaš galgá mearriduvvot, ovdamearkka dihte mearridit galgá go máná fárret vai ain orrut ruovttus. Nammagoddi galgá mearridit dan mii lea mánái buoremus.

Dehálaš logut

2021:s oaččui mánáidsuodjalus Norggas oktiibuot badjelaš 52 000 dieđáhusa dan birra ahte mánáin ii soaitte leat buorre dilli ruovttus. Dalle deaivvadedje goasii 39 000 máná mánáidsuodjalusain go čađahuvvui iskan.

Loahpageahčen 2021 ožžo badjelaš 29 000 máná veahki mánáidsuodjalusas:

- ▶ Badjelaš 8 300 máná orro biebmoruovttus.
- ▶ 834 máná orro institušuvnnas.
- ▶ Dat eará mánát, birrasiid 20 000 máná ožžo veahki ruovttus.

Leat garra njuolggadusat dasa ahte galgá go máná fárret eret ruovttus. Jus máná liikká šaddá fárret, de lea mánáin ja bearrašiin riekti gulahallat ja deaivvadit. Dat gohčoduvo **ovttastallan**.

Lágas čuožžu ahte mihttun lea ahte máná galgá fas fárret ruoktot. Dat sáhttá dáhpáhuvat go mánáidsuodjalus oaihvilda ahte ii šat leat várálaš mánái orrut ruovttus.

Muhtin mánát eai beasa šat fárret ruoktot. Dat lea danne go sidjiide ii leat buorre leat ruovttus ja dat ii leat buoremus mánái.

Kapihtal 2

Mánáid rievttit (vuoigatvuodát)

Dán kapihttalis lea dan birra movt mánáid rievttit (vuoigatvuođat) eai leat doarvái bures váldojuvvon vuhtii, ja movt Lávdegoddi oaivvilda ahte mánáidsuodjalus sáhhtá fuolahit mánáid rivttiid (vuoigatvuođaid).

Mánát berrejit meannuduvvot vuoiggalaččabut

Lávdegoddi oaivvilda ahte mánáid riektesihkarvuohta ii leat doarvái buorre mánáidsuodjalusas. Namalassii, ahte mánát geain lea oktavuoha mánáidsuodjalusain, eai meannuduvvo doarvái vuoiggalaččat. Ovdamearkka dihte go:

- ▶ Mánát eai oaččo doarvái dieđuid dan birra mii sidjiide guoská.
- ▶ Mánát eai beasa doarvái bures dadjat maid sii dovdet, jurddašit ja háliidit.
- ▶ Mánát eai beasa doarvái leat mielde mearrideame iežaset boahhteáiggi.
- ▶ Mánát eai oaččo doarvái vejolašvuođa dadjat ahte sii eai leat ovttaoaivilis dasa maid mánáidsuodjalus mearrida.

Mii lea riektesihkarvuohta?

Riektesihkarvuohta mánáidsuodjalusas mearkkaša ahte mánáidsuodjalus čuovvu lágaid, dahká dan mii lea riehta, giedahallá buohkaid ovtta ládje ja fuolaha mánáid ja váhnemiid rivttiid. Mánáidsuodjalus galgá ovdamearkka dihte váruhit ahte mánáid riekti beassat diehtit mii dáhpáhuvvá ja dadjat iežaset oaivila doahhtaluvvo.

Mánáidovddasteaddjiortnet (Barnerepresentantordning) (BRO)

Lávdegoddi oaivilda ahte mánáidsuodjalusas ferte ollu rievdaduvvot. Nu ferte dahkkot vai mánáide šaddá eambo vuoggalaš, ja vai mánát besset ieža leat mielde mearrideame iežaset eallima ja boahhteáiggi. Erenoamážit dat mánát geat orrot biebmoruovttuin ja institušuvnnain. Dat lea danne go mánáide lea dábálaččat hui váivi ja váttis fárret eret ruovttus.

Lávdegoddi árvala ahte ráhkaduvvo ođđa ortnet man namma lea **mánáidovddasteaddji-ortnet** – (dárogiilli **barnerepresentantordning**, mii oaniduvvo BRO. Mii válljet dás geavahit seamma oanádusa, go dat lea eanemus dovddus.) BRO mearkkaša ahte buot mánát geat eai sáhte ruovttus orrut, ožžot dakkár ollesolbmo gii lea hui čeahppi mánáiguin, sihkkarastit ahte mánát gullojuvvojit ja besset mitalit iežaset oaivila. Diet ollesolmmoš gohčoduvvo **máná ovddasteaddjin**.

Mána ovddasteaddji galgá máhttit mánáid birra, diehtit maid mánát dárbbášit ja leat dakkár olmmoš geasa mánná sáhtta luohttit. Mána ovddasteaddji galgá fuolahit ahte máná oaivil guldaluvvo ja son galgá čuovvut mielde ahte máná rievttit čuvvojuvvojit. Son sáhtta maid váldit advokáhta veahkkin go dat lea dárbbášlaš.

Máná ovddasteaddji bargun lea veahkehit máná, dan rájes go mánáidsuodjalus oaivvilda ahte máná ii berre orrut ruovttus, nammagotti meannudeami čađa ja maŋjel go máná lea fárren biebmoruktui dahje institušuvdnii. Su ovddasvástádus lea muđui:

- ▶ Diehtit mii máná eallimis dáhpáhuvá.
- ▶ Mitalit mánái mii máná eallimis dáhpáhuvá.
- ▶ Diehtit maid máná oaivvilda ja háliida ja maid máná dárbbáša.
- ▶ Mitalit daidda, geat dan dárbbášit diehtit, maid máná oaivvilda ja háliida ja dárbbáša. Dat galgá dahkkojuvvot nu guhká go máná ieš dan háliida.
- ▶ Mitalit mánáidsuodjalussii, nammagoddái ja duopmostullui maid máná oaivvilda, háliida ja dárbbáša. Dat galgá dahkkojuvvot nu guhká go máná ieš dan háliida.
- ▶ Mitalit maid máná oaivvilda, háliida ja dárbbáša go juoga galgá mearriduvvot máná eallimis ja vai gávdno rievttis orrunbáiki. Dat galgá dahkkojuvvot nu guhká go máná ieš dan háliida.
- ▶ Čuovvut mielde movt mánás lea doppo gos orru.
- ▶ Váruhit ahte máná beassá dadjat iežas oaivila, guldaluvvo ja beassá diehtit dehálaš áššiid birra mat gullet máná eallimii.
- ▶ Mitalit iežas oaivila dan birra mii mánái lea buoremus.

BRO fuolaha ahte sii geat mearridit máná eallima birra, dihtet eambo das maid máná oaivvilda, háliida ja dárbbáša. Dalle sáhttet mearrádusat buorebut heivehuvvot dasa maid máná dárbbáša.

Dasa lasiin dahká BRO ahte mánáide šaddá álkit mitalit ja váidit, jus juoga berrešii buoriduvvot biebmoruovttus dahje institušuvnnas.

BRO nanne mánáid riektesihkarvuoda, danne go mánás lea ollesolmmoš gii fuolaha ahte su rievttit doahttaluvvojit.

Lávdegoddi oaivvilda ahte BRO ferte geahččaluvvot muhtin sajjiin riikkas ovdal go buot Norgga mánát ja nuorat ožžon dan. Dat lea dan dihte vai lea sihkar ahte dákkár veahkki doaibmá bures.

Maid mearkkaša dat ahte váidit mánáidsuodjalusášši?

Váidit juoidá mánáidsuodjalusas mearkkaša ahte don dieđihat ahte don it leat ovttaoavilis juoga mainna dahje juoga ii leat du mielas vuoiggalaš. Ovdamearkka dihte sáhtát dieđihit ahte don it leat ožžon dan veahki maid dárbbášat, dahje jus mánáidsuodjalus du mielas ii bargga iežas barggu riehta, dahje ahte dus ii leat buorre dilli biebmoruovttus dahje institušuvnnas.

Don sáhtát dieđihit mángga ládje:

- ▶ Don sáhtát mitalit dan go ságastalat muhtimiin gii bargá mánáidsuodjalusas.
- ▶ Don sáhtát čállit reive mánáidsuodjalussii.
- ▶ Don sáhtát bivdit ollesolbmo geasa luohtát veahkehit du dieđihit mánáidsuodjalussii.

Don sáhtát maid váidit stáhtahálddašeaddjái sin neahttasiiddu bokte: <https://www.statsforvalteren.no/se/portal/>

Stáhtahálddašeaddji kantuvrras barget olu ollesolbmot. Sii gozihit ahte mánáidsuodjalus čuovvu lágaid ja njuolggadusaid. Sii lohket du váidaga. Sii isket maid manne mánáidsuodjalus háliida mearridit nu go dahket. Stáhtahálddašeaddji sáhtá addit rávvagiid mánáidsuodjalussii, ja muhtomin sáhttet sii mearridit ahte mánáidsuodjalus galgá dahkat eará ládje go leat dahkan, vai dutnje šaddá vuoiggalaš ja vai dutnje šaddá nu buorre go vejolaš.

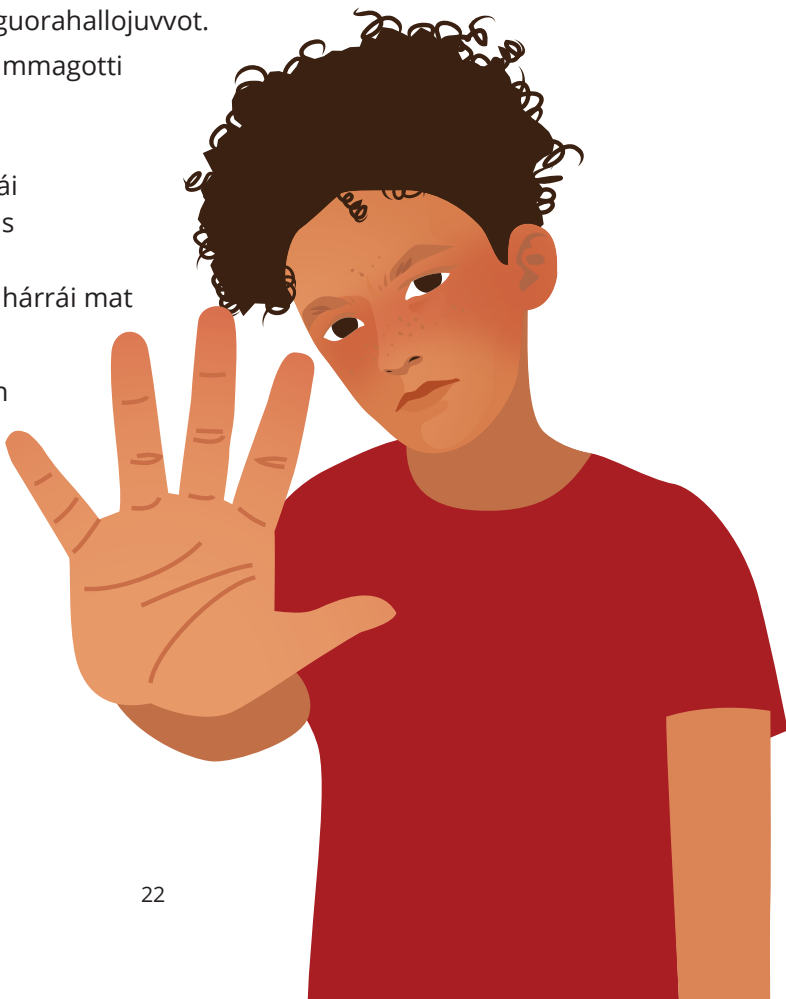
Mánát geat leat deavdán 15 jagi sáhttet maid oažžut advokáhta veahkin jus áigot váidit nammagotti dahje duopmostuolu (dikki) mearrádusa, ovdamearkka dihte jus dat leat mearridan ahte mánná galgá fárret biebmoruktui dahje institušuvdnii.

Oasehasvuoigatvuođat mánáide 12 jagi rájes

Lávdegoddi árvala maid njuolggadusa mii vuolida mánáid **oasehasstáhtusa** 15 jagis 12 jahkái. Dat mearkkaša ahte mánát ožžot eambo rivttiid go devdet 12 jagi. Meastta seamma rivttiid go ollesolbmui leat. Ovdamearkka dihte mearkkaša dat ahte mánáin geat leat deavdán 12 jagi lea:

- ▶ Riekti oažžut sierra advokáhta.
- ▶ Riekti oaidnit mii su birra lea čállojuvwon.
- ▶ Riekti mitalit maid son oaivvilda dili birra.
- ▶ Riekti oažžut čilgehusa dasa mii su eallimis mearriduvvo.
- ▶ Riekti váidit jus mánáidsuodjalus dahje nammagoddi lea mearridan ahte son galgá fárreret eret ruovttus, nu ahte ášši sáhttá okte vel guorahallojuvot.
- ▶ Riekti leat mielde nammagotti gieđahallamis.
- ▶ Riekti váidit stáhtahálddašeaddjái jus ii leat ovttaoavilis mánáidsuodjalusain veahkkedoaimmaid hárrái mat gusket sutnje.

Mánáin leat juo olu dáin rivttiin vaikko ii leat ge oasehasstáhtus.

Minoritehtamánáid rievttit

Geat leat mánát geain lea minoritehtaduogáš?

Mánát geain lea minoritehtaduogáš leat mánát geain lea eará kultuvra, giella dahje osku go eatnasiin Norggas. Dat sáhttet leat sápmelaččat, kvenat/norggasuopmelaččat, romaniolbmot, vuovdesuopmelaččat, romalaččat ja juvddálaččat. Dat sáhttet maid leat mánát geaid váhnemat dahje bearaš bohtet eará riikkas.

Aktonas, vuolleahkásaš asyloahccit leat vuollel 18 jahkásaš mánát geat bohtet akto Norgii. Sii lea báhtaran iežaset riikkas ja dárbbášit suoji eará riikkas. Ovdamearkka dihte jus sin ruovtturiikkas lea soahti.

Vai mánáidsuodjalus galgá sáhttit fuolahit sin rivttiid, de lea dehálaš ahte sin kultuvra, giella ja osku váldojuvvo vuhtii. Dat ferte juoskat juohke diŋgii maid mánáidsuodjalus dahká. Earrát eará go mánáidsuodjalus iská ruovttudili, go mánná ii sáhte ruovttus orrut ja go dat galget gávdnat máná ovddasteaddji BRO oktavuodas.

Lávdegoddi oaivilda ahte mánáidsuodjalus ferte vel buorebut váruhit daid mánáid rivttiid geain lea eará kultuvra, giella dahje osku go eatnasiin Norggas lea. Lávdegoddi árvala ahte sii geat barget mánáidsuodjalusas, nammagottis ja duopmostuolus, fertejit máhttit juoidá minoritehtaid birra.

Go mánát bohtet akto Norgii go dárbbášit dorvvu, de fertejit sii vuos vuordit vástádusa dasa ožžot go sii orrut Norggas. Mu movt odne lea, de eai oro sii geat leat 15 ja 18 jagi gaska seamma sajis go sii geat leat vuollel 15 jagi. Lávdegoddi árvala ahte buot mánáide geat leat vuollel 18 jagi galgá leat ovttá ládje, ja danne árvalit sii sihkkut ahkemeari.

Kapihtal 3

Mánáidsuodjalusa mearráduusat

Dán kapihttalis muitaluvo movt mánáidsuodjalus galgá dahkat iežas mearrádusaid. Mearrádusat galget leat **mánnái buoremussan**. Dat mearkkaša ahte go ollesolbmot galget juoidá mearridit máná eallima birra, de galget álo jurddašit mii **dan** mánnái lea buoremus.

Go mánáidsuodjalusas barget olu olbmot, de sáhtta álkit dáhpáhuvvat ahte sii jurddašit iešguđetge ládje das mii lea mánnái buoremus. Ovdamearkka dihte sáhtta muhtin gii bargá mánáidsuodjalusas ovttá báikkis jurddašit juoga ládje dan birra mii lea mánnái buoremus ja de son mearrida dan mielde. Muhtin gii bargá mánáidsuodjalusas eará sajis Norggas sáhtta ges jurddašit ahte mánnái buoremus lea áibbas eará ja de son mearrida nu. Dat sáhtta dahkat ahte mánát ja bearrašat vásihit iešguđetlágan mearrádusaid ja dat sáhtta šaddat eahpevuoiggalaš.

Lávdegoddi lea evttohan čovdosiid mat sáhttet dahkat mánáidsuodjalusa eambo ovttaláganin ja eambo vuoiggalažžan. Okta evttohus lea ahte mánáidsuodjaluslágas galgá leat muhtinlágan muitolistu sidjiide geat galget mearridit nu ahte šaddá mánnái buoremus, gohčoduvvon momeantalistun.

Listtus leat máŋga čuoggá maid mánáidsuodjalus berre jurddašit go galget juoidá mearridit dahje dahkat. Mánáidsuodjalus ferte čilget manne juohke čuokkis lea dehálaš dahje ii dehálaš guđege mánnái.

Mii lea mánnái buoremus?

Mánnái buoremus lea prinsihppa, muhtin lágan váldonjuolggadus. Dat mearkkaša ahte ollesolbmot álo galget jurddašit mii lea guđege mánnái buoremus go mearridit juoidá mii guoská máná eallimii. Mánnái buoremus galgá guoskat sihke **vuohká**i movt mearriduvvo, ja mearrádusa **bohtosii**. Dat lea danne vai máná sáhtta bajásšaddat oadjebas vuogi mielde ja ahte mánás lea buorre dilli.

Dat mii álo lea dehálaš lea máná iežas oaivil.

Lávdegoddi árvala dán momeantalistu:

1. **Mánná dárbbáša fuolahusa, suodjalusa ja sihkarvuoda.** Mánát dárbbášit fuolahusa – sihke borramuša ja orrunsaji, oažžut veahki dovdduide, ja sii dárbbášit suodjalusa ja sihkarvuoda. Dán lea dehálaš jurddašit go mánáidsuodjalus galgá gávnnahit mii mánnái lea buoremus. Dan maid mánná lea vásihan eallimis lea maid dehálaš muitit go galgá gávnnahit maid mánná dárbbáša boahhteáiggis.
2. **Máná identitehta ja ovdáneapmi.** Dát mearkkaša ahte juohke mánná lea sierra olmmoš geas leat iežas rievttit. Mánát galget oidnojuvvot, ipmirduvvot, áddejuvvot, fuolahuvvot ja dohkkehuvvot olmmožin gii lea erenoamáš ja dehálaš. Dan ferte mánáidsuodjalus čuovvut mielde.
3. **Máná čearddalaš, kultuvrralaš, gielalaš ja oskkoldatlaš duogáš.** Dát lea dan birra ahte olu mánát dovdet sii gullet mángga sadjái. Dan ferte mánáidsuodjalus gávnnahit ja muitit go dahká mearrádusaid. Álgoálbmogiin, ovdamearkka dihte sápmelaččain, leat hui erenoamáš rievttit. Dáid rivttiid ferte erenoamážit váldit vuhtii.
4. **Máná bearáš ja stabiila oktavuodát lagas ollesolbmuide.** Dát lea dan birra ahte mánáidsuodjalus galgá váldit vuhtii daid olbmuid máná eallimis geat leat dehálaččat mánnái, dál ja boahhteáiggis. Dat ahte olbmos leat seamma olbmot su birrasis dahká ahte sus lea dássedis eallindilli. Dat dahká su oadjebassan.

5. **Máná erenoamáš hearkkes bealit.** Dat mearkkaša ahte mánát sáhtte leat erenoamáš rašes dilis, ovdamearkka dihte jus lea buozanvuolta dahje eallindilli mii ii leat buorre sutnje. Ovdamearkka dihte jus váhnemat huškot dahje cábmet máná dahje jus máná lea vásihan soađi. Lea hui dehálaš ahte mánáidsuodjalus muitá ahte vaikko mánga máná leat vásihan váttis dinggaid, ovdamearkka dihte veahkaválddi, de eai soaitte buohkat dárbbasit juste ovttalágan veahki.
6. **Máná riekti bissovaš ja oadjebas ja heivehuvvon birrasii.** Dat mearkkaša ahte mánát galget beassat vásihit buori mánnávuođa. Buorre mánnávuolta mearkkaša ahte máná dovdá iežas oadjebassan dainna lágiin go son dárbbasa, ja ahte leat seamma ollesolbmot su birrasis dassáži go ieš šaddá ollesolmmožin.
7. **Máná sosiála dilli, dearvašvuolta, oahpu ja boahpteáiggedoavu.** Dat mearkkaša ahte mánáidsuodjalus ferte váruhit ahte mánás lea buorre dearvašvuolta, ahte son oažžu oahpu, ja beassá iežas návccaid atnit. Dan galgá mánáidsuodjalus muitit go máná ferte fárret eret ruovttus dahje go máná lea šaddame ollesolmmožin.

Mearrádusat iskan-áššiin

Lávdegoddi árvala rievdadit nu gohčoduvvon iskamiid. Dan dahket danne go mánáidsuodjalus iešguđet báikkiin Norggas berre daid dahkat eambo ovtta ládje ja váruhit ahte doahttalit mánáid ja nuoraid rivttiid. Dan oaivvilda Lávdegoddi mángga siva dihte:

- ▶ Muhtin háve iská mánáidsuodjalus beare (menddo) unnán. Dat dahká ahte mánát eai oaččo dan veahki maid dárbbasit.
- ▶ Eará háviid iská mánáidsuodjalus beare (menddo) olu. Dalle ii bargga mánáidsuodjalus iežas barggu nu várrogasat go galggašii.
- ▶ Mánát ja váhnemat eai beasa leat mielde mearrideame man olu galgá iskojuvvot.
- ▶ Mánát ja váhnemat eai oaččo diehtit doarvái, eai ge dieđe mii dáhpháuvvá.
- ▶ Iskamat ádjánit menddo guhká, ja dat ii leat buorre mánáide ja bearrašiidda.

Lávdegoddi árvala čuovvovaš čuoggáid vai mánáid ja váhnemiid rievttit váldojuvvojit buorebut vuhtii:

1. Mánáidsuodjalus berre dakkaviđe go oažžu dieđu, gávnnahit man duođalaš dilli lea. 24 diimmu sisa berre mánáidsuodjalus leat lohkan dieđu ja eandalii jearrat eanet dieđuid sus gii lea dieđáhusa sádden. Dat lea danne vai mánáidsuodjalus diehtá ahte dárbbasa go mánná veahki dahje suodjalusa dakkaviđe.
2. Jus mánnát ii dárbbas veahki dakkaviđe, de berre mánáidsuodjalus 7 beavvi sisa gávnnahit galget go sii viidáseappot guorahallat ášši.
3. Guorahallanáigi: 30 beavvi sisa galgá mánáidsuodjalus gávnnahit:
  - Man duođalaš lea máná dilli?
  - Maid dárbbasa mánná?
  - Galgá go mánáidsuodjalus heaittihit iskama?
  - Galgá go mánáidsuodjalus viidáseappot iskat ášši?
  - Galgá go mánáidsuodjalus árvalit veahkkedoaimmaid?
4. Daid háviid go sáhtta leat várálaš mánnái nu go dilli lea ruovttus, de berre mánáidsuodjalus erenoamáš bures oahpásnuvvat máná ja bearraša eallimiin. 3 mánu sisa galgá mánáidsuodjalus diehtit galget go sii árvalit veahki, loahpahit guorahallama dahje árvalit veahki man nammagoddi galgá mearridit. Ovdamearkka dihte ahte mánná ferte fárret.

Jus mánás ja bearrašis leat erenoamáš ja stuora váttisvuodát, de ferte čađahuvvot **fágaidrasttideaddji spesialistaárvoštallan**. Dat mearkkaša ahte mánáidsuodjalus ovttas eará fágaolbmuiguin, geat dihtet maid mánát dárbbasit, gávnnahit mii lea buoremus mánnái ja bearrašii.

Muhtomin dárbbasit bearrašat veahki earáin go mánáidsuodjalusas. Dalle oaivilda Lávdegoddi ahte mánáidsuodjalus ferte veahkehit bearraša oazžut oktavuoda daiguin geat sáhttet veahkehit.

Mii lea fágaidrasttideaddji spesialistaárvoštallan?

Muhtin mánát ja bearrašat sáhttet dárbbasit veahki eanebuin go mánáidsuodjalusas. Dat sáhttá ovdamearkka dihte leat jus váhnemat leat buohccit, jus sis leat gárrenmirkováttisvuodát, dahje jus mánná dárbbasa lassiveahki skuvllas.

Muhtomin sáhttá leat váttis gávnnahit makkár veahkki livččii buoremus. Dalle berre mánáidsuodjalus ovttasbargat eará fágaolbmuiguin geat máhttet olu dearvvašvuoda, skuvlla ja eará áššiid birra, ovdamearkka dihte psykologain, doaktáriin dahje oahpaheddjiin. Fágaidrasttideaddji spesialistaárvoštallan mearkkaša ahte mánggas veahkkálaga gávnnahit buriid čovdosiid. Lea dehálaš ahte maddái mánná ieš ja váhnemat besset dadjat mii sin mielas lea dehálaš.

Mearrádusat go mánát eaktodáhtolaččat fárrejit eret ruovttus

Muhtomin leat sihke mánná, váhnemat ja mánáidsuodjalus ovttaoaivilis dasa ahte mánná ii sáhte ovttá áiggi orrut ruovttus. Dat sáhttá ovdamearkka dihte leat jus áhčči lea hui buohcci, ii ge nagot fuolahit iežas máná. Mánás ii soaitte gal nu miella fárret, muhto váhnemat mearridit dan.

Lávdegotti mielas lea eaktodáhtolašvuohta buorre, muhto sii leat liikká eahpesihkkarat fuolaha go mánáidsuodjalus mánáid ja váhnemiid rivttiid doarvái bures dalle go lea eaktodáhtolaš fárren. Lávdegoddi smiehttá earret eará:

- ▶ Orrot go mánát geat fárrejit eaktodáhtolaččat guhkit ruovttus eret go lei jurddašuvvon?
- ▶ Leat go mánná ja váhnemat duođai ovttaoaivilis dasa ahte mánná galgá fárret, vai leat go sii dovdan ahte mánáidsuodjalus lea bággen sin?
- ▶ Lea go doarvái ágga dasa ahte mearridit ahte mánná galgá fárret eret iežas ruovttus?

Dán birra dárbbášuvvo eambbo dutkan, muhto Lávdegoddi oaivvilda aŋkke ahte eaktodáhtolaš fárrema njuolggadusat fertejit šaddat čielgaseabbon. Dat lea danne vai sáhttá leat sihkkareabbo ahte buot lea riektá go mánát fárrejit eaktodáhtolaččat.

BRO ásahuvvo erenoamážit dáid mánáid váste. De ožžot mánát geat fárrejit eret ruovttus, sierra ollesolbmo gii váruha sin rivttiid.

Mearrádusat fáhkadoaimmaid hárrái

Mii lea fáhkadoaimma?

Fáhkadoaimma lea go mánná ferte hui fáhkkestaga fárret eret ruovttus. Dalle lea dilli hui streassa, lossat ja váttis sihke mánnái ja bearrašii. Danne galget leat buorit ákkat fárremii ja dat ferte leat danne go lea mánnái buoremus.

Fáhkka fárren sáhtá dáhpáhuvat go mánná ja/dahje váhnemat leat soahpan mánáidsuodjalusain ahte dat lea mánnái buoremus. Fáhkka fárren sáhtá maid dáhpáhuvat vaikko sii eai livčče ge mieđihan.

Sáhtá leat hui duođalaš jus mánná fáhkka fárrehuvvo eret ruovttus almmá doarvái buriid ákkaid haga. Danne galgá nammagoddi iskat ahte dakkár fárreheamit leat dáhpáhuvan riehta. Lávdegoddi oavvilda ahte ráđđehus ferte čuovvut mielde

movt nammagoddi bargá iežas barggu. Ovdamearkka dihte manne nammagoddi lea ovttaoavilis dahje ii ovttaoavilis mánáidsuodjalusain go dat evttoha fárrema.

Lávdegoddi oaiwilda maid ahte mánáidsuodjalus ferte oažžut čielga rávvagiid das goas ja movt mánát berrejit fárrehuvvot eret ruovttus go lea hoahppu. Dat lea danne vai mánáidsuodjalus dahká miehtá riikka ovttá ládje, ovttá bures, ja nu movt lea ávžžuhuvvon.

Lávdegoddi oaiwilda ahte BRO galgá maiddá hoahppoáššiin fuolahit mánáid rivttiid go mánát eai sáhte ruovttus orrut. Dalle sáhtta leat ná:

- ▶ Máná ovddasteaddji galgá oažžut dieđu go mánáidsuodjalus lea jurddašan sirdit máná eret ruovttus.
- ▶ Máná ovddasteaddji galgá leat mánái doarjjan go máná fárre.
- ▶ Máná ovddasteaddjis galgá leat dehálaš rolla go mánáidsuodjalus galgá čuovvolit máná.
- ▶ Máná ovddasteaddji galgá leat mielde lágidit dili nu ahte mánái lea buoremus.
- ▶ Máná ovddasteaddji galgá sáhttit veahkehit máná váidit fárreheami, jus máná dan dáhttu.

Nammagotti ja duopmostuolu mearrádušat

Lávdegoddi oaivilda ahte nammagottit ja duopmostuolut dábálaččat barget iežaset barggu bures, muhto liikká sáhttá juoga buorránit:

- ▶ Sii eai álo čilge doarvái bures manne mearridit nu go dahket.
- ▶ Nammagoddi ovttá báikkis riikkas dahká eará ládje go eará báikkiin. Nu dahket maid duopmostuolut.
- ▶ Nammagottit ja duopmostuollu eai sáhte mearridit guhte biebmoruoktu dahje institušuvdna mánái lea buoremus.
- ▶ Mánát ja váhnemat fertejit muhtomin vuordit hui guhká ovdal go nammagoddi dahje duopmostuollu lea mearridan sin ášši.
- ▶ Muhtin advokáhtat mat veahkehit mánáid ja váhnemiid eai máhte doarvái mánáid ja mánáidsuodjalusa birra.

BRO šaddá erenoamáš dehálaš mánáide buot áššiin mat gusket nammagoddái ja duopmostullui. Vai nammagottit ja duopmostuolut šaddet eambo ovttaláganat ja vai mánáid ja váhnemiid rievttit seammás nannejuvvojit, de árvala Lávdegoddi ahte:

- ▶ Nammagottit ja duopmostuolut ožžot čielgaset njuolggadusaid dasa movt galget bargat iežaset barggu. De sáhttet eambo ovttá ládje bargat ja buorebut bargat.
- ▶ Mánáidsuodjalus oažžu čielgaset rávvagiid dasa maid sii galget nammagoddái sáddet. De oažžu nammagoddi čielga ja rievttis dieđuid.
- ▶ Nammagottit ja duopmostuolut fertejit vel ovdal ja vel buorebut go odne gávnahit man birra mánáidsuodjalusášši lea.
- ▶ Nammagottiin ja duopmostuoluin galgá leat áigemearri dasa man guhká sii galget sáhttit ádjánit áššiin mat gusket unna mánáziidda.
- ▶ Galgá leat advokáhtaid dohkkehanortnet, nu ahte sii geat máhttet olu mánáidsuodjalusa birra dat galget adnot áššiin.

Ságastallanproseassa

Mii lea ságastallanproseassa?

Ságastallanproseassa lea ođđa mearridanvuohki. Dat lea čoahkkin man nammagoddi doallá vai mánáidsuodjalus, mánna ja váhnemat galget sáhttit gávdnat čovdosa áššis mas eai leat ovttaoaivilis. Advokáhtat leat maid mielde. Go buohkat mihtet dasa de lea ságastallanproseassa dábálaš dan sadjái go ahte nammagoddi mearrida.

Čoahkkimis geahččalit dasto gávdnat čovdosa mii lea buoremus mánna dahje nuorra olbmui. Muhtomin nagodit soahpat buot, ja eará háviid sohpet goit muhtin diŋggaid.

Jus eai nagot buot soahpat, de soitet fertet doallat eambbo čoahkkimiid. Eará háviid šaddá goitge nammagoddi meannudit ášši, go eai soahpan čoahkkimis. Mii eat dieđe olu dan birra movt mánna ja váhnemat vásihit ságastallanproseassa, dan birra eai leat olu dieđu, ii ge leat dutkojuvvon movt ságastallanproseassa doaibmá.

Lávdegoddi oaivvilda ahte ságastallanproseassa sáhtta dagahit ahte mánnaid ja váhnemiid rievttit eai čuvvojuvvo doarvá bures:

- ▶ Orru leame nu ahte ságastallanproseassa dollojuvvo maiddá áššiin maidda ii heive, ja nammagottiid gaska leat hui stuora erohusat.
- ▶ Sáhtta geavvat nu ahte ollesolbmot atnet deháleabbon soahpat go dan ahte gávnnahit mii lea mánna buoremus.
- ▶ Mánna ii beasa leat mielde mearrideame mii galgá dáhpáhuvat.
- ▶ Soaitá ahte lea dárbbášlaš doallat eambbo čoahkkimiid vai nagodit soahpat. Dat soaitá dahkat ahte mánna ferte leat váttis dilis oalle guhká.

Vai mánáid ja váhnemiid rievttit buorebut váldojuvvojit vuhtii ságastallanproseassas, de árvala Lávdegoddi ahte:

- ▶ Nammagottit ožžot čielgaset njuolggadusaid dasa goas galgá leat ságastallanproseassa.
- ▶ Nammagottit galget dárkkilit jurddašit lea go ságastallanproseassa buoremus vai ii dán dihto bearraša dáfus.
- ▶ Nammagottit galget váruhit ahte mánát eai dovdda ahte fertejit váldit ovddasvástádusa daid čovdosiid dáfus mat ságastallanproseassas mearriduvojit.
- ▶ Ferte čuovvut mielde movt mánáid ja váhnemiid rievttit váldojuvvojit vuhtii, ja gávnnahit lea go ávkkálaš doallat ságastallanproseassa dan sadjái go nammagottis gieđahallat ášši.

Mii lea nammagotti gieđahallan?

Nu go namuhuvvon de leat nammagottis golbma olbmo geat mearridit duođalaš áššiin. Nammagotti jođiha olmmoš *gii máhtta lágaid*, okta fágaolmmoš gii máhtta mánáid áššiid, ja okta dábálaš olmmoš. Sii galget ovdamearkka dihte mearridit galgá go mánná fárret biebmoruktui vai ii. Nammagoddi galgá guldalit máná, váhnemiid ja mánáidsuodjalusa oaiviliid. Váhnemiin lea advokáhtta veahkkin doppe. Mánát geat leat 15 jagi ja boarráseappot ožžot maid advokáhta alcceseaset veahkkin. Mánáidsuodjalusas lea maid advokáhtta. Advokáhtaid bargun lea muitalit nammagoddái mii lea sin sávaldat geat leat mielde čoahkkimis. Oaiviliid ja sávaldagaid birra čujuhit sii lágaide, njuolggadusaide ja rivttiide.

Go nammagoddi galgá gullat buohkaid oaiviliid, de gávnnadit mánná, váhnemat, mánáidsuodjalus ja sin advokáhtat nammagotti luhtte, ja dan sáhtta lohkat lea *nammagotti gieđahallan*. Mánná dahje nuorra sáhtta searvat jus háliida muitalit iežas dili dahje sávaldagaid birra. Dan ii dárbbas jus ii háliit.

Mii lea duopmostuollu?

Duopmostuollu – dahje diggi – lea báiki gos okta dahje eambo duopmárat sáhttet veahkehit čoavdit riidduid ja soahpameahtunvuodaid dahje gávnnahit lea go muhtin rihkkon lága. Mánáidsuodjalusas sáhtta duopmostuollu rievdat dan maid nammagoddi lea mearridan jus oaivildit dat lea boastut. Dát lea seamma go rievttálaš dárkkisteapmi. Ovdamearkka dihte ferte duopmostuollu ođđa mearrádusa dahkat jus nammagoddi lea mearridan ahte mánná ferte fárret eret ruovttus ja muhtin váidá dan. Dávjá láve gal duopmostuollu oaivildit ahte nammagotti mearrádus lea rieka.

Geavahit áššedovdiid go juoga galgá mearriduvvot

Mii lea áššedovdi?

Áššedovdi mánáidsuodjalusas lea olmmoš gii máhtá hui olu ja diehtá movt galgá mánáid fuolahit ja mii mánáide lea buoremus. Dávjá leat psykologat áššedovdit.

Mánáidsuodjalus, nammagoddi dahje duopmostuollu sihtá áššedovdiid veahkkin jus juoidá lea váttis ipmirdit. Áššedovdiid bargun lea guorahallat movt mánás ja váhnemiin lea. Sii árvalit maid berre dahkat vai mánái šaddá nu buorre go vejolaš su eallimis. Ovdamearkka dihte sáhttet bivdit áššedovdi gávnnaht manne muhtin mánás ii leat buorre dilli.

Lávdegoddi oaivilda:

- ▶ Soaitá leat nu ahte eai ane áššedovdiid geain lea rievttis máhttu.
- ▶ Áššedovdiide ii leat doarvái čielgasit mitaluvvon maid sii galgat bargat.
- ▶ Áššedovdiid bargu sáhtášii buorebut dárkkistuvvot.

Danne oaivvilda Lávdegoddi ahte:

- ▶ Leat vuosttažettiin nammagoddi ja duopmostuollu mat galget geavahit áššedovdiid, ii ge mánáidsuodjalus. Dat lea danne go sii sáhttet mitalit juoidá maid mánáidsuodjalus ja earát eai leat diehtán doarvái bures.
- ▶ Áššedovdit galget oažžut čielga njuolggadusaid dasa maid galget bargat. Dat lea danne vai sin bargu lea heivehuvvon dan bearrašii gean ášši sii galget iskat. Dat lea maiddái dan dihte vai sii barget ovttá ládje buot bearrašiin.

Kapihtal 4

**Doaibmabijut
go mánná ii oro
iežas ruovttus**

Dán kapihttalis muitaluvo movt mánáidsuodjalus áittarda mánáid ja nuoraid vuoigatvuođaid jus sii orrot biebmoruovttus dahje institušuvnnas.

Nu movt álggus namuhuvui, de gávdnojit mánát geat eai oro ruovttus danin go dat ii leat buoremussan mánái. Dat dilálašvuohta sáhtta leat hui váttis olu mánáide ja bearrašiidda. Danin lea Lávdegotti oaidnu ahte sin vuoigatvuođaid ferte erenoamáš bures áittardit. Erenoamážit:

- ▶ Máná ja váhnemiid vuoigatvuođa dasa ahte máná fárra fas ruoktot, go šaddá vejolaš.
- ▶ Máná ja váhnemiid vuoigatvuođa deaivvadit ja ovtastallat go máná ii oro ruovttus.
- ▶ Máná vuoigatvuođa oadjebas ja buori dillái go orru biebmoruovttus dahje institušuvnnas.
- ▶ Máná vuoigatvuođa gullat moatti bearrašii ja eallit moatti bearrašis.
- ▶ Nuoraid vuoigatvuođa oážžut veahki mánáidsuodjalusas maŋjel go leat deavdán 18 jagi.

Máná ja bearraša vuoigatvuohta beassat ovtastallat ja ovttas fas orrut

Lávdegoddi lea geahčadan mánáid ja váhnemiid vuoigatvuođaid maŋjel go máná lea fárruhuvvon eret ruovttus. Maŋemus jagiid leat olu rievdadusat dahkkon. Lávdegoddi oaivvilda aŋkke ahte muhtun áššiin lea buoridanmunni:

- ▶ Mánáidsuodjalus ii veahket váhnemiid doarvái maŋjel go sin mánát leat fárruhuvvon eret ruovttus.
- ▶ Ovtastallan, dat ahte máná ja váhnemat deaivvadit maŋjel go máná lea fárra, ii soaitte doarvái bures heivet mánái.
- ▶ Mánát eai beasat doarvái dávjá ovtastallat oappáiguin ja/dahje vieljaiguin.

Leat eará áššit main Lávdegoddi lea eahpesihkar:

- ▶ Jurddaša go mánáidsuodjalus doarvái vuđolaččat, ja leat go doarvái buorit ákkat dasa ahte máná fárrehit ruoktot fas?
- ▶ Muitá go mánáidsuodjalus ahte buot deháleamos go galgá mearridit ovtastallama lea ahte šaddá mánnái buoremus?
- ▶ Muitá go mánáidsuodjalus buot deháleamos go mánná galgá ruoktot fas fárret lea ahte šaddá mánnái buoremus?

Lávdegottis leat máŋga ođđa evttohusa mat buorebut áittardivčče mánáid ja váhnemiid vuoigatvuođaid.

- ▶ Nammagotti mearrádusas berre čuožžut man guhká sii jáhkket máná dárbbasit orrut ruovttus eret.
- ▶ Mánáidsuodjalus galgá oažžut čielga njuolggadusaid dasa movt galgá veahkehit váhnemiid maŋjel go mánná lea fárrehuvvon ruovttus eret.
- ▶ Váhnemat galget oažžut veahki ja doarjaga dakkaviđe maŋjel go mánná lea fárrehuvvon ruovttus eret.
- ▶ Berrejit ráhkaduvvot čielga plánat ja njuolggadusat **bearašsuodjalusa** ovddasvástádussii. Bearašsuodjalusas sáhttet bearrašat oažžut veahki ságastallat ja čoavdit áššiid mat leat váddásat bearrašii.
- ▶ Lea dárbbaslaš eambo diehtit čađahuvo go ovtastallan buriin vugiin mánnái.
- ▶ Galgá čielggaduvvot lea go ságastallanproseassa buorre vuohki plána ráhkadeapmái das ahte goas mánná fas galgá ruoktot fárret.
- ▶ Mánáidsuodjalus galgá veahkehit maŋjel go mánná lea fárren fas ruoktot.

Biebmoruoktu

Lávdegoddi oaivilda ahte lea erenoamáš dehálaš ahte mánát ja nuorat geat orrot biebmoruovttuin ožžot oadjebas ja buriid oktavuođaid biebmováhnemiidda. Ahte biebmováhnemat dihtet maid sii sáhttet máná ovddas dahkat ja maid sii berrejit mearridit vai mánás lea buoremus vejolaš dilli.

Jus dan galgá olahit, de oaivilda Lávdegoddi ahte:

- ▶ Biebmováhnemat berrejit eambbo beassat mearridit. Dat sáhttá oadjudit biebmováhnemiid dahkat mearrádusaid mat leat dehálaččat mánnái. Ovdamearkka dihte dan ahte mánná sáhttá geavahit Vippsa dahje vuolgit valáštallansearvvi mielde nuppe riikii valáštallat.
- ▶ Biebmováhnemat galget oažžut vejolašvuoda váidit jus dahkkojit mearrádusat máná eallimis masa eai leat ovttaoaivilis.
- ▶ Biebmováhnemat galget beassat diehtit stuora mearrádusaid birra, ja diehtit movt mánás lea. Ovdamearkka dihte dan maid dearvvašvuodaguovddáš diehtá máná dearvvašvuoda birra.
- ▶ Mánáidsuodjalusláhka galgá cealkit juoidá das ahte makkár njuolggadusat biebmováhnemiidda gustojit sin mávssu dáfus ja das ahte makkár veahki ja doarjaga sii galget oažžut.

Institušuvdna

Lávdegotti oaidnu lea ahte eanas mánát geat eai sáhte ruovttus orrut, galggaše orrut biebmoruovttuin. Dat lea danin go bearaš ja oadjebas oktavuođat leat mánáide mávssolaččat. Muhtun mánát ja nuorat šaddet institušuvnnain orrut, muhto Lávdegoddi oaivvilda ahte beare olu mánáin lea lossa dilli institušuvnnas:

- ▶ Mánát ja nuorat dovdet iežaset bággejuvvon dohko.
- ▶ Oallugat dovdet balu ja aktovuoda, eai ge loavtte doppe.
- ▶ Oallugat dovdet ahte eai oaččo doarvá dieđuid, eai ge beasa leat mielde mearrideame mii sin eallimis galgá dáhpáhuvat.

Dat mearkkaša ahte eai oaččo dan ovddasmorraša, oadjebasvuoda ja buriid oktavuođaid daidda olbmuide geaid sii dárbbášit ja masa lea riekti. Ii leat buorre go mánáin ja nuorain lea dakkár dilli. Lávdegoddi oaivvilda ahte lea álkit addit mánáide buori veahki ja fuolaheami jus orrot biebmoruovttus mii deavdá sin dárbbuid.

Vai eanet mánát ja nuorat beasaše orrut biebmoruovttuin, de dárbbášuvvojit eanet biebmoruovttut mat sáhhtet addit mánáide ovddasmorraša, gos mánát besset čatnat lagas oktavuođaid ja gos ožžot dan veahki maid juohke mánná dárbbáša.

Biebmoruovttuin ferte maid gávdnot doarjjaapparátta go mánná dan dárbbáša. Doarjjaapparátta sáhhtá leat joavku mas leat olbmot geaid bargun lea veahkehit biebmováhnemiid vai sii nagodit bures fuolahit mánáid ja vai mánát ožžot buori veahki. Ovdamearkka dihte doavttir, psykologa, mánáidsuodjalus, skuvla ja dearvvašvuodaguovddáš.

Buorre diehtit

Gávdno nubbi ekspeartajoavku man namma lea *Mánáidsuodjalus-institušuvdnalávdegoddi*, mii galgá gávnnahit movt mánáide ja nuoraide institušuvnnain sáhhtá lámčit buoret dili. Dat lávdegoddi buktá rievdadusevttohusaid moadde mánu manjel go min Lávdegoddi almmuha iežas evttohusaid.

Go mánná ii sáhte ruoktot šat fárret

Olu mánnát geat orrot biebmoruovttuin eai sáhte ruoktot šat fárret go doppe ii leat oadjebas orrut, dahje danin go mánnái ii leat buorre eret fárret biebmoruovttus. Lávdegoddi oaivvilda ahte lea dehálaš suddjet mánáid vuoigatvuođa oadjebas ja buori mánnávuhtii bearrašis. Mánát dárbbasit diehtit ahte gullet bearrašii, ja ahte sii besset bearrašis eallit vaikko mii dáhpáhuvaš.

Mánát geat orrot biebmoruovttus sáhttet vásihit ahte šaddet fárredit ovttá biebmoruovttus nubbái. Mánáide ii leat buorre dávjá fárret, go ii dieđe gos galgá orrut dahje go lea eahpesihkkaris boahteáigi.

Olu mánnát muitalit mánáidsuodjalussii ahte háliidit eallit dábálaš mánnán, eai ge dovdat ahte mánáidsuodjalus mearrida ja šokčá movt dilli ain lea. Nu muitalit biebmováhnemat maiddái.

Lávdegoddi oaivvilda ahte lea buoret ahte mánnát geat galget guhkit áiggi orrut eret ruovttus, besset gullat biebmobearrašii eallinahkái, ja ahte mánáidsuodjalus ii šat galgga sáhttit mearridit mánná badjel.

Dutkit leat gávnahan ahte:

- ▶ Mánát dárbbasit diehtit ahte gullet bearrašii vaikko mii dáhpáhuvaš.
- ▶ Mánát dárbbasit dovdat oadjebasvuođa das ahte galget bajásšaddat iežaset fuolaheddjiiguin ja ahte eai dárbbas fárret.
- ▶ Mánáide geat eai sáhte ruovttus orrut lea buoret jus adopterejuvvojit, go dan ahte orrut biebmoruovttus dahje institušuvnnas.
- ▶ Mánát geat leat adopterejuvvon birgejit buorebut ollesolmmožin.

Nu movt dál leaš, de leat mánáidsuodjalusbargit geat mearridit goas mánáiguin ja váhnemiiguin galgá ságastallat bearašeallima birra. Iešguđet mánáidsuodjalusbargit Norggas sáhttet dan birra ságastallat hui iešguđet ládje. Dat ii leat buorre go buot mánnáin galget leat seamma vuoigatvuođat.

Danin evttoha Lávdegoddi:

- ▶ Ođđa njuolggadusa mii cealká ahte mánáidsuodjalus ferte doarvái dávjá smiehttat ja ságastallat mánáin dan ahte gos son galgá boahhteáiggis orrut, ja lea go sutnje buoremus bissut biebmobearraša luhtte. Dat sáhtta dagahit ahte mánna dovda oadjebasvuoda ja gullelašvuoda bearraši áiggi vuollái.
- ▶ **Bajásšaddanadopšuvdna** lea ođđa ortnet mii sulastahtta adopšuvdna, muhto mas máná váhnemat doalahit muhtun vuoigatvuođaid. Dat lea danin go dábalaš adopšuvdna ii álo heive mánái ja bearrašiidda, vaikko mánái lea buoremus orrut biebmobearrašiin agibeavve.
- ▶ Mánna ja váhnemat galget beassat ovtastallat vaikko lea dahkkon bajásšaddanadopšuvdna dahje adopšuvdna.

Lávdegoddi evttoha ahte jus lea nu ahte mánna adopterejuvvo dahje bajásšaddanadopterejuvvo, de galgá mánáidsuodjalus goitge veahkehit máná ja bearrašiid geat dárbbasit veahki.

Buorre lávki ollesolbmoeallimii

Olu nuoraide geat leat leamaš mánáidsuodjalusas sáhtta leat váttis šaddat 18 jagi ja ollesolbmo ahká ollet. Sis ii soaitte leat dat doarjja ja veahki mii eará nuorain lea. Mánáidsuodjalusas lea dan váste juoga man namma lea **mañjelsuodjalus**, veahkin dáid nuoraide.

Mañjelsuodjalusa bokte ožžot nuorat dan veahki maid dárbbasit vai ieža birgejit ja vai šaddet oassin servodagas.

Dutkit leat gávnnanan ahte olu nuorat eai oaččo dan maŋnelsuodjalusveahki maid dárbbaišit:

- ▶ Mánggii bisseha mánáidsuodjalus veahki vaikko eai dieđe maid nuorra duođai dárbbaiša.
- ▶ Sáhtttá dáhpáhuvvat ahte ii leat ágga dasa manne mánáidsuodjalus bisseha veahki.

Dat sáhtttá mielddisbuktit ahte nuorat leat akto ja iehčaneaset go devdet 18 jagi, ja šaddet váldit eanet ovddasvástádusa eallimis go dan maid nagodivčče.

Vai nuoraid vuoigatvuođat sihkkarastojuvvojit, de evttoha Lávdegoddi ahte sis geat leat orron biebmuovttuin dahje institušuvnnain galgá leat riekti oažžut BRO – namalassii ahte sis lea mánáidovddasteaddji gitta dassá go devdet 25 jagi. Mánáidovddasteaddji galgá áittardit nuora vuoigatvuođaid, ja ahte nuorra oažžu dan veahki maid dárbbaiša.

Ovdal go BRO lea sajis, de oaivvilda Lávdegoddi ahte nuorat geat eai oro ruovttus galget oažžut advokáhtaveahki áittardit sin maŋnelsuodjalusvuoigatvuođa.

Kapihtal 5

**Systemat
mat buoridit
riektesihkarvuoda
ja kvalitehta**

Dán kapihttalis lea Lávdegoddi geahčadan lea go dárbu rievdatit daid **systemaid** main mánáidsuodjalus bargá. Dat systemat leat earet eará:

- ▶ Vuohki movt mánáidsuodjalus doaibmá suohkaniin.
- ▶ Vuohki movt mánáidsuodjalus ovttasbargá earáiguin geat barget mánáiguin. Ovdamearkka dihte skuvllain ja dearvašvuodaguovddážiin.
- ▶ Vuohki movt stáhtahálddašeddji bearráigeahččá ahte mánáidsuodjalus bargá dan maid galgá.
- ▶ Vuohki movt mánáidsuodjalus diehtá ahte dan bargit leat dat čeahpimusat dan bargui.
- ▶ Vuohki movt mánáidsuodjalus čájeha rabasvuodá ja movt dasa sáhttá luohttit.
- ▶ Dutkan – maid diehtit mánáidsuodjalusa birra ja man birra dárbbášit eanet dieđu.

Suohkanat ja mánáidsuodjalusbálvalusat

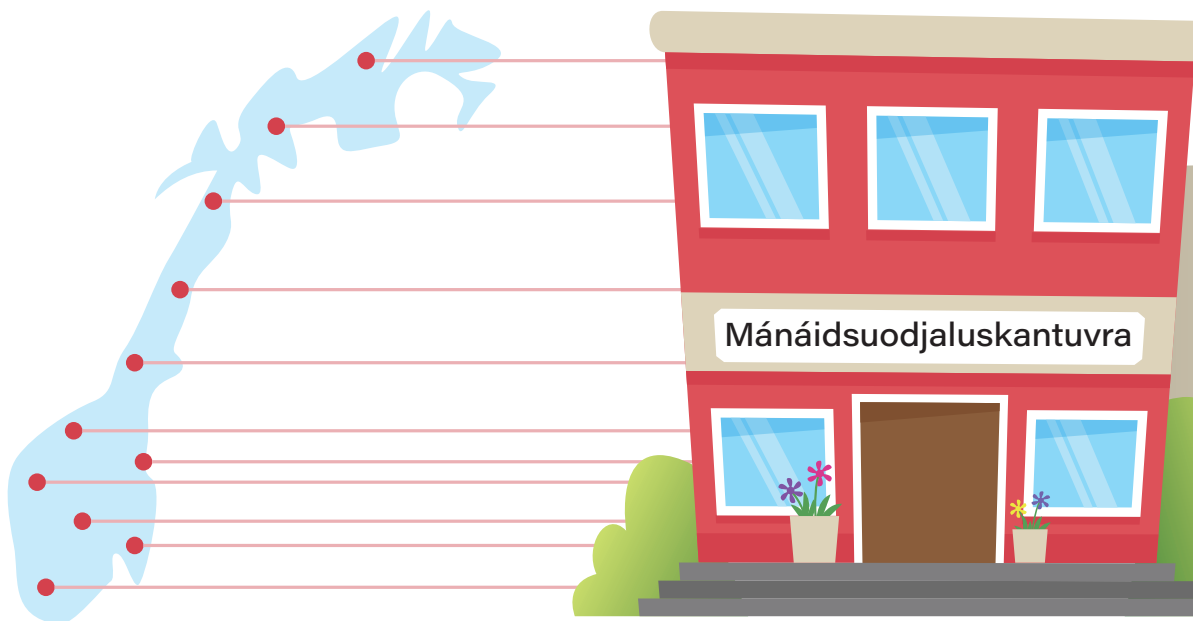
Norggas leat 356 suohkana. Suohkanat galget earet eará fuolahit ahte mánát geat doppe orrot galget beassat leat mánáidgárddis ja vázzit skuvlla, ja ahte sii ožžot doavttirveahki jus buohccájit, ja ožžot mánáidsuodjalusas veahki jus dan dárbbášit. Juohke suohkanis ferte leat mánáidsuodjalusbálvalus dahje ferte ovttasbargat eará suohkaniin mánáidsuodjalusbálvalusaid dáfus.

Vuohki movt mánáidsuodjalus doaibmá suohkaniin

Lávdegoddi fuolastuvvá dainna go mánáidsuodjalus doaibmá hui iešguđet ládje Norgga suohkaniin. Norggas leat hui olu suohkanat, ja mánga dain leat smávvat gos orrot unnán olbmot. Daid suohkaniid vejolašvuođat veahkehit mánáid ja bearrašiid leat hui iešguđetlágánat.

Muhtun mánát ja bearrašat ožžot buori veahki ja muhtumat fas eai. Dat mearkaša ahte eai buot mánát ja nuorat oaččo seamma olu ja seamma buori veahki. Dalle leat daid mánáid ja váhnemiid vuoigatvuođaid rihkkojuvvon, mat dárbbasit mánáidsuodjalusas veahki.

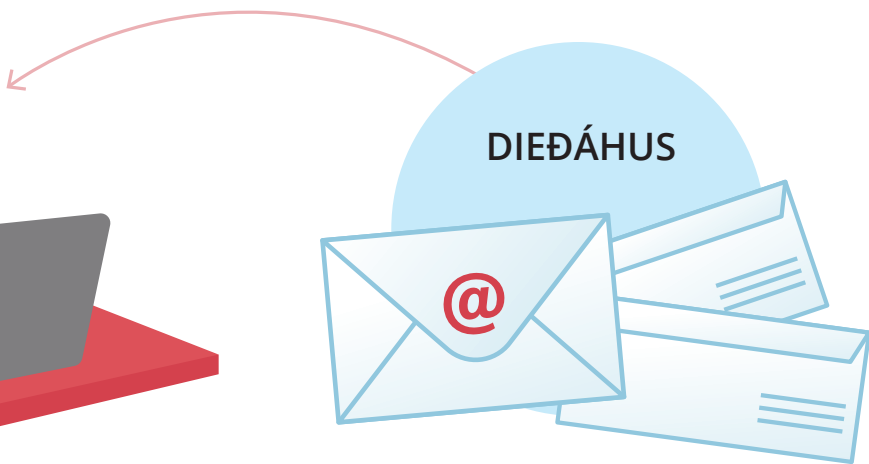
Lávdegoddi oaiwilda ahte smávva báikkiid mánáidsuodjalusaide lea váddáseamos áittardit mánáid ja váhnemiid vuoigatvuođaid. Dat lea earet eará danin go smávva báikkiin eai gávdno nu olu ekspearttat, ja de sáhttá leat váttis veahkehit daid bearrašiid gain lea erenoamáš lossa dilli.

Leat juo biddjon johtui rievdadusat muhto Lávdegoddi eahpida leat go dat doarváí. Danin evttoha Lávdegoddi:

- ▶ Čielga njuolggadusaid mánáidsuodjalusa bargui vai šaddá nu ovttaláganat go vejolaš miehtá riikka.
- ▶ Čielga njuolggadusaid nu gohčoduvvon **fágaidrasttildeaddji spesialistaárvoštallamis** – namalassii ahte mánáidsuodjalus galgá gulahallat eará mánáidekspearttaiguin jus muhtun bearrašis lea erenoamáš lossa dilli.
- ▶ Bufetat, dat mat dál veahkehit suohkaniid mánáidsuodjalus-áššiin, galget veahkehit mánáidsuodjalusa jus muhtun bearrašis lea erenoamáš váttis dilli.
- ▶ Jus mánáidsuodjalus mángii meaddá mánáid ja váhnemiid vuoigatvuođaid áittardeamis, de oaivvilda Lávdegoddi ahte stáhtahálddašeaddji galgá sáhttit gáibidit ahte dat ovttasbarget eará suohkaniiguin. Dat lea danin go lea stáhtahálddašeaddji mii dárkkista ahte mánáidsuodjalus dahká doarváí buori barggu.
- ▶ Ferte guorahallojuvvot gávdnojit go buoret vuogit organiseret mánáidsuodjalusa Norggas.

Vuohki movt mánáidsuodjalus ovttasbargá earáiguin

2022:s rievdaduvvojedje lágat mat gusket bálvalusaide mat barget mánáiguin. Bálvalusat šadde geatnegasat ovttasbargat jus mánná dárbbáša veahki mángga bálvalusas. Dál gávdnojit njuolggadusat dasa movt dan sáhtta dahkat buori vuogi mielde.

Lávdegoddi oaivwilda ahte fertet oččodit eanet doaibmabijuid mánáide ja nuoraide geat dárbbášit mángga bálvalusas veahki. Ovdamearkka dihte lea dárbu doaibmabijuide mat addet mánáide ja nuoraide veahki vai sii birgejit eallimis bures, vai sii leat oadjebasat ja vai nagodit skuvlla vázzit.

Dalle ferte mánáidsuodjalus ovttasbargat ovdamearkka dihte doaktáriiguin ja mánáid- ja nuoraidpsykiatriijain ja singuin geat sáhttet veahkehit skuvlaváttuiguin. Lea maiddái dárbu dutkat mihá eambo makkár veahkki lea ávkkálaččamus.

Mánát geat eai leat vel riečádan

Jus váldit ovdamearkan eatni geas lea mánná čovvjiis. Dál sáhhtá mánáidsuodjalus veahkehit dan máná ja eatni ovdal go mánná lea riečádan, muhto duššefal jus eadni geavaha narkotihka dahje eará gárrenmirkkuid. Dat lea danin go sáhhtá mánnái leat várálaš jus eadni váldá narkotihka dahje juhká olu alkohola.

Lávdegoddi oaiivilda ahte ferte čielggaduvvot sáhhtá go mánáidsuodjalus addit veahki jus várohuvvo ahte mánás ii šatta buore dilli go riečáda. De dárbbášuvvo maiddái ovttasbargu bálvalusaid gaska mat sáhhtet veahkehit daid váhnemiid geat vurdet máná.

Lávdegoddi oaiivilda ahte lea maiddái dárbu háhkat veahkkedoaimmaid rávisolbmuide geat vurdet máná, ja geat ieža ožžo mánáidsuodjalusas veahki mánnán.

Vuohki movt stáhtahálddašeaddji bearráigeahččá mánáidsuodjalusa

Mánáidsuodjalusas lea stuora ovddasvástádus. Dat galgá addit rievttis veahki mánáide ja bearrašiidda. Jus muhtumis lea stuora ovddasvástádus, de fertejit earát dan bearráigeahččat. Sáhtttá dáhpáhuvvat ahte mánáidsuodjalus dahká vearrut. Dat sáhtttá dagahit duođalaš váikkuhusaid mánnái ja bearrašii. Danin fertejit mánáidsuodjalusas leat systemat mat veahkehit fuomáša ja divvut boasttuvuođaid vai dat eai dáhpáhuva nuppes.

Leat oallugat geain lea ovddasvástádus bearráigeahččat mánáidsuodjalusa. **Mánáidáittardeaddji, Siviiláittardeaddji, Riikkarevišuvdna, Dearvvašvuodageahčču ja stáhtahálddašeaddji.** Dasa lassin leat suohkaniin iežaset vuogit bearráigeahččat ahte mánáidsuodjalus ii daga boastut ja ahte leat buorit systemat. Lávdegoddi oaivvilda ahte go leat oallugat geat dárkkistit mánáidsuodjalusa iešguđet osiid, de šaddá nu ahte ii oktage bearráigeahča movt mánáidsuodjalus doaibmá oppalaččat mánáide ja nuoraide buorrin.

Stáhtahálddašeaddji lea deháleamos bearráigeahčči mánáidsuodjalusa dáfus, ja mánát ja váhnemat sáhttet váidit áššiid stáhtahálddašeaddjái. Lávdegoddi oaivvilda ahte vuohki movt stáhtahálddašeaddji bearráigeahččá mánáidsuodjalusa sáhtášii buoriduvvot:

- ▶ Stáhtahálddašeaddjis ii leat doarvái buorre systema fuomášit boasttuvuođaid mánáidsuodjalusas.
- ▶ Stáhtahálddašeaddji ii dárkkis ahte mánáidsuodjalus váldá oahpa boasttuvuođain, nu ahte mánáide ja váhnemiidda šattašii buoret dilli maŋgel go mánáidsuodjalus lea gohččojuvvon divvut boasttuvuođaid.
- ▶ Stáhtahálddašeaddji ádjána beare guhká váidagiid meannudemiin.

Dat mielddisbuktá ahte mánáidsuodjalus ii buot háviid divo iežas boasttuvuođaid. Dat dagaha maiddá ihte mánát ja váhnemat dovdet ahte sii eai gullojuvvo. Ja de rihkkojuvvo sin riektesihkarvuoha.

Vai dát buorránivččii, de evttoha Lávdegoddi ahte:

- ▶ Stáhtahálddašeaddjis berre leat ovddasvástádus veahkehit nu ahte iešguđet bálvalusat mat veahkehit bearraša váldet iežaset ovddasvástádusa. Ovdamearkka dihte sáhtta stáhtahálddašeaddji bovdet čoahkkimiidda ja nu fuolahit ahte addo rievttis veahkki – dat gohčoduvvo **gozihančoahkkimin**.
- ▶ Mánát ja váhnemat ožžot jođánat ja álkit vuogi váidit mánáidsuodjalusa mearrádusaid. Ovdamearkka dihte interneahτας, dat gohčoduvvo **váiddaportalan**.
- ▶ Stáhtahálddašeaddji ferte leat geatnegas jođánit vástidit mánáide ja váhnemiidda.

Mánáidsuodjalusbargiid ovdalgihtii dohkkeheapmi?

Lávdegoddi lea gohččojuvvon gávnnaht galget go sii geat barget mánáidsuodjalusas dohkkehuvvot – namalassii ahte ráhkaduvo nu gohčoduvvon **autorisašuvdnaortnet**. Lávdegoddi oaivvilda ahte ii leat dárbu dakkár ortnegii, danin go ii leat duođášuvvon ahte dat attášii buoret mánáidsuodjalusa. Dat livččii ruđaid duššái golaheapmi.

Berrejit ankke leat vuogit movt dárkkistit ahte heivvolaš olbmot barget mánáidsuodjalusas. Ovdamearkka dihte berre leat čavgadet njuolggadus das ahte sii geat barget mánáidsuodjalusas fertejit čájehit politiijaduođástusa. Politiijaduođástus duođášta ahte ii leat lobihuššan.

Vuohki movt mánáidsuodjalusas sáhttá olahit eambo rabasvuođa

Lávdegoddi oaivilda ahte mánáidsuodjalusa dáfus ferte šaddat eanet rabasvuohhta. Mánát ja rávisolbmot Norggas fertejit oažžut eambo dieđuid das maid mánáidsuodjalus bargá, manin dat bargá dan maid bargá ja movt dat bargá.

Mánáidsuodjalusas ii leat lohpi juogadit dieđuid mánáid ja bearrašiid birra geain lea oktavuohhta mánáidsuodjalusain. Muhto sáhtášii leat eambo rabasvuohhta mánáidsuodjalusa **birra**:

- ▶ Movt sii barget.
- ▶ Maid dutkit gávnnahit.
- ▶ Maid mánát ja váhnemat oaivildit mánáidsuodjalusa barggu birra.
- ▶ Maid lágat ja njuolggadusat celket.
- ▶ Mii dáhpáhuvá nammagottis ja duopmostuolus.
- ▶ Geat sáhttet veahkehit ja movt.
- ▶ Ja olu eambo.

Visot dieđut mánáidsuodjalusa birra fertejit lea áddehahttit olbmuide buot agiin, ja fertejit ráhkaduvvot videot ja dieđut maid sáhttá guldalit, ii ge dárbbáš lohkat. Dieđut fertejit maddái leat mángga gillii.

Lávdegoddi evttoha golbma vuogi movt sáhttá háhkat eanet rabasvuođa mánáidsuodjalusa birra:

- ▶ **Mánáidsuodjalusportála** – neahttasiidu gos leat visot dieđut mánáidsuodjalusa birra ovttá sajis. Doppe sáhttet buohkat geat háliidit, oaidnit visot maid mii diehtit mánáidsuodjalusa barggu birra, makkár mearrádušat dahkkojit ja maid dutkamušat muitalit. Dat lea dehálaš.
- ▶ Mánát ja váhnemat galget oažžut buoret vejolašvuođa muitalit iežaset oaiviliid mánáidsuodjalusa birra go suohkanpolitihkkárat dahket mearrádušaid. De fertejit gávdnot deaivadanbáikkid.
- ▶ Galgá gávdnot muhtun gii jámma iská bargá go mánáidsuodjalus dan maid mánáidkonvenšuvdna ja olmmošvuoigatvuođat gáibidit. Iskkadeamit galget sáddejuvvot Stuoradiggái ja ráđđehussii vai dat dihtet mii dáhpáhuvá.

Rabasuoha lea oassin mánáid ja váhnemiid riektasihkarvuodas. Evttohusat sáhttet dagahit ahte Norga buorebut áittarda mánáid ja váhnemiid vuoigatvuodaid.

Dutkan – Dat maid mii diehtit mánáidsuodjalusa birra ja mas dárbbasit eanet dieđuid

Lávdegoddi oaivvilda mis lea beare unnán dutkamuš mánáidsuodjalusa birra, ja dutkamis ferte leat mánáid- ja nuoraidperspektiiva. Dat mearkkaša ahte jus juoga galgá dutkojuvvot, de ferte dutki guorahallat maid mánát ja nuorat oaivvildit, ja makkár vásáhusat mánáin ja nuorain leat, álggus gitta lohppii. Ii dan dieđe lea go veahkis ávki mánái dahje bearrašii, jus ii iskka veahkeha go.

Mii dárbbasit eanet dieđuid. Earet eará dárbbasit mii diehtit movt mánáidsuodjalus doaibmá odne, ja makkár veahkkedoaimmain lea ávki mánáide ja váhnemiidda. Go mis váilu diehtu das, de eat dieđe doaibmá go Norgga mánáidsuodjalus, ja lea go veahkki mánáide ja váhnemiidda doarvái buorre. Danin dárbbasit mii ahte čeahpimus dutkit vuđolaččat ja bures dutket eambo, vai mánát ja nuorat ja bearrašat ožžot buoremus vejolaš veahki.

Jus dan galgat olahit, de oaivvilda Lávdegoddi ahte:

- ▶ Dárbbasuvo nana dutkan ja diehtoáŋgiruššan mánáid ja bearrašiid birra geat leat hearkkes ja váttis eallindilis.
- ▶ Dárbbasuvojit dutkanguovddážat mat galget dutkat ja addit dieđuid sidjiide geat dahket mearrádusaid.
- ▶ Dárbbasuvo háhkat dieđuid das makkár veahki mánát ja váhnemat dovdet ávkkálažžan. Dat gohčoduvo máhttovuđot metodan.
- ▶ Lea dárbbaslaš ahte buohkat geat barget mánáidsuodjalusas fertejit diehtit doaibmabijuid birra mat veahkehit mánáid ja bearrašiid.

Olggosaddán: Mánáid- ja bearašdepartemeanta

Almmolaš ášahusat sáhttet dingot
lassigáhppálagaid dáppe:
Departemeanttaid sihkkarvuoda-
jabálvalusorganisašuvdna
publikasjoner.dep.no
Telefovdna: 22 24 40 00
Prentehusnummir: Q-1257 S

Illustrašuvnnat: Melkeveien Designkontor AS

Deaddileapmi: Departemeanttaid sihkkarvuoda-
jabálvalusorganisašuvdna 03/2023
Preantalohku: 50

